

Jakub Sawicki

Ze studiów nad synodami diecezji wrocławskiej w XIII wieku

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 4/1-4, 173-210

1961

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JAKUB SAWICKI

ZE STUDIÓW NAD SYNODAMI DIECEZJI WROCŁAWSKIEJ W XIII WIEKU

Cała dotychczasowa literatura przedmiotu, zarówno polska, jak i niemiecka¹, przyjmowała rok 1279, w którym ogłoszone zostały pierwsze znane nam w całości statuty synodalne wrocławskie biskupa Tomasza II², równocześnie za początek i punkt wyjścia historii synodów diecezjalnych wrocławskich, zasłaniając się brakiem wiadomości o jakichkolwiek wcześniejszych synodach. Sytuacja ta zmieniła się z chwilą, gdy młody niemiecki kanonista wrocławski ks. Emil Brzoska, wychowanek ówczesnego niemieckiego wrocławskiego uniwersytetu i uczeń ks. Franciszka Geschera, w pracy swojej doktorskiej, poświęconej zagadnieniom prawnej organizacji synodów diecezjalnych wrocławskich³, nie tylko wskazał na nieznaną dotąd zabytek rękopiśmienny z fragmentami tekstów synodów wrocławskich i konstytucji biskupich z XIII i XIV wieku, lecz wytoczył w sposób konkretny zagadnienie regularnego odbywania się w diecezji wrocławskiej synodów

¹ Patrz Silnicki T., *Dzieje i ustrój Kościoła na Śląsku do końca w. XIV*. Kraków 1938, 179, 305. W dalszym ciągu cytuję: Silnicki T., *Kościół na Śląsku*.

² Montbach M., *Statuta synodalia dioecisana sanctae Ecclesiae Wratislaviensis*. Wyd. 2. Wrocław 1855, 1—3. W dalszym ciągu cytuję: Montbach M., *Statuta*.

³ Brzoska E., *Die Breslauer Diözesansynoden bis zur Reformation, ihre Geschichte und ihr Recht*. Wrocław 1939, XVIII, 220. (Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte Bd. 38.). W dalszym ciągu cytuję: Brzoska E., *Diözesansynoden*.

diecezjalnych już w pierwszej połowie XIII wieku. Zagadnienie to warte jest dokładniejszego zbadania i to przede wszystkim na tle rozwoju organizacji kościelnej na Śląsku jako części organizacji kościelnej całej metropolii gnieźnieńskiej i Kościoła polskiego, z którym biskupstwo wrocławskie najściślej było związane więzami kościelnymi i politycznymi, ale też pod kątem widzenia impulsów płynących z zewnątrz, z Zachodu, oddziałujących twórczo i ożywczo na rozwój instytucji kościelnych na Śląsku i w Polsce.

Punktem wyjścia naszych rozważań jest fragment nie znanych dotąd statutów wrocławskich biskupa Tomasza I. (1232 — 1268)⁴. O statutach synodalnych z okresu rządów tego wybitnego biskupa nie posiadaliśmy do niedawna żadnych wiadomości. Dopiero Brzoska⁵ podał pierwszy wiadomość o fragmencie tekstu nie znanych dotąd statutów z około 1257 roku, odkrytym w jednym z rękopisów biblioteki uniwersyteckiej w Pradze i fragment ten opublikował⁶, dając próbę uzupełnienia i zrekonstruowania licznych ubytków i miejsc zniszczonych, próbę, jak się okazuje, niezbyt udaną. Brzoska wskazuje przy tym na pewne dosłowne zbieżności jednego z artykułów odkrytego fragmentu z tekstem statutów Tomasza II z 1279 r. i wnioskuje ze zwrotu tych ostatnich statutów „non tam nova cudentes quam vetera renovantes”, że odkryty fragment pochodzi z czasu przed 1279 rokiem. Brzoska stara się bliżej określić datę tego fragmentu i trafnie zauważa, że odnosi się on do czasu rządów na stolicy metropolitalnej gnieźnieńskiej arcybiskupa Pełki, zmarłego 4 IV 1258 r. Uwzięcie biskupa Tomasza I przez księcia legnickiego Bolesława II w dniu 6 X 1256 r., dokonane w czasie głośnego sporu dziesięcinnego, jest według Brzo-

⁴ O biskupie tym patrz Heyne J., *Dokumentirte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau* T. 1 (Wrocław 1860), 336—339, 401—414, Grünhagen C., *Thomas I Bischof von Breslau* w *Allg. Deutsche Biographie* T. 38 (1894), 67—69; Silnicki T., *Kościół na Śląsku*, 128 nn., 144—159 i literaturę tam podaną.

⁵ Brzoska E., *Diözesansynoden*, 3—7; 22 nr 2.

⁶ *Ibidem*, 198—199.

ski tym tłem historycznym, na którym doszło do ułożenia statutów synodalnych, odkrytych w omawianym fragmencie. Dopiero po odzyskaniu wolności w dniu 8 IV 1257 r. biskup mógł zwołać synod, na którym ogłosił swe statuty. Między tym dniem więc, w którym odzyskał wolność, a dniem 2 XII 1258 r., kiedy to zawarł ugodę z księciem⁷, musiał według Brzoski odbyć się ów synod, a ponieważ statuty zarządziły odczytywanie orzeczeń karnych z ambon w lipcu i sierpniu, autor ten konkluduje, że synod odbył się zapewne przed 1 VII 1257 r.

Zarówno dokoła charakteru odnalezionego fragmentu, jak i dokoła jego daty i stosunku do statutów z 1279 r. rozwinęła się interesująca dyskusja między autorem a jego recenzentem Bernardem Panzramem,⁸ która jednak sprawy nie wyjaśniła ostatecznie, gdyż nie uwzględniła w dostatecznej mierze już dawniej osiągniętych wyników polskiej nauki i ustaleń przez nią dokonanych. Sprawa omawianego fragmentu statutów łączy się z inną jeszcze sprawą: z występowaniem wśród tekstów synodów wrocławskich słynnego statutu „Crescente quotidie malicia”⁹, uważanego przez naukę za statut jednego z synodów prowincjonalnych metropolii gnieźnieńskiej. Brzoska przyjmuje odbycie się jakiegoś synodu diecezjalnego w czasie 1244 — 1257, na którym opublikowano ów statut „Crescente quotidie malicia”. Przez tę publikację statut wymieniony stał się według niego automatycznie statutem synodu diecezjalnego¹⁰. Całość zagadnienia zabytków

⁷ Stenzel G. A., *Urkunden zur Geschichte des Bisthums Breslau im Mittelalter*. Wrocław 1845, 20 nr XI.

⁸ Panzram B., *Ein Beitrag zur Geschichte der Breslauer Diözesansynoden*. Zeitschr. d. Savigny-Stiftg. T. 61, Kanon. Abt. T. 30 (1941), 386—389; Brzoska E., *Nachträge zur Geschichte der Breslauer Diözesansynoden (Eine Entgegnung)*. Zeitschr. d. Savigny-Stiftg. T. 64, Kanon. Abt. T. 33 (1944), 344, 346—347; Panzram B., *Noch ein Beitrag zur Geschichte der Breslauer Diözesansynoden (Antwort auf die Entgegnung von Emil Brzoska)*. *Ibidem*, 359—361.

⁹ Hube R., *Antiquissimae constitutiones synodales provinciae Gneznensis*, Petropoli 1856, 8—10.

¹⁰ Brzoska E., *Diözesansynoden*, 3 przyp. 14, 21—22 nr 1.

ustawodawstwa synodalnego wrocławskiego sprzed konstytucji synodalnych z 1279 r. wymaga więc ponownego rozpatrzenia.

Bezsprzeczną, dużą i trwałą zasługą Brzoski jest odnalezienie i spożytkowanie dla swoich badań dwóch kart pergaminowych, użytych w charakterze kart ochronnych przy oprawie rękopisu, znajdującego się w Bibliotece Uniwersytetu w Pradze sygn. III C 10 (dawna Y II 1 54).¹¹ Wprawdzie nie wyzyskał Brzoska wszystkich możliwości badawczych, jakie dawało odnalezienie tych kart pergaminowych, nie mniej jednak już to, co opublikował, było wystarczającą podniętą, by zająć się bliżej tym interesującym zabytkiem.

Opis obu kart pergaminowych, dokonany przez Brzoskę¹² uzupełniam obecnie wynikami własnych badań przeprowadzonych na oryginałach i na fotokopiach.¹³

Omawiane karty pergaminowe (Pr I i Pr II)¹⁴ wyjęte z rękopisu Bibl. Uniw. w Pradze III C 10, w którym służyły za karty ochronne, pisane są każda ręką innego pisarza z pierwszej połowy XV w. Pochodzą one każda z innego rękopisu, o czym świadczy nie tylko podniesiona przez Brzoskę okoliczność, iż statuty Tomasza II z 1279 r. występują na obu kartach, lecz przede wszystkim różny układ graficzny. Karta Pr I ma bowiem układ jednokolumnowy, zaś karta Pr II dwukolumnowy. Na pierwszy rzut oka stwierdzić można, że każda z tych kart, stanowiąca arkusz, była częścią poszytu pergaminowego (składki) formatu folio¹⁵,

¹¹ Truhlář J., *Catalogus codicum manu scriptorum, qui in C. R. Bibliotheca Publica atque Universitatis Pragensis asservantur*. Pragae 1905, T. 1, 172, nr 441.

¹² Brzoska E., *Diözesansynoden*, 3.

¹³ Badania prowadziłem w marcu 1956 r. w Pradze. Kierowniczką działu rękopisów Bibl. Uniw. w Pradze p. Dr. Emma Urbánková ułatwiła mi dokładne zbadanie zabytków, zezwalając na wyprucie ich z oprawy rękopisu i na sporządzenie pełnej fotokopii wyprostowanych kart. Pani Dr Urbánkovéj składam na tym miejscu gorące podziękowanie za jej niezwyklej czynność.

¹⁴ Patrz tablice I—IV.

¹⁵ O poszytach tych, ich układzie i treści traktuję obszernie na innym miejscu.

że była więc złożona wespół i że dopiero w tej postaci służyła jako materiał do sporządzania kopii wrocławskich zabytków prawnych. Czy poszyty te (jak to niżej będzie wykazane — kwaterniony) były częścią składową jakichś większych całości, a więc rękopisów pergaminowych wieloposzytowych, trudno orzec. Raczej jednak były to poszyty luźne, które z chwilą utraty swej aktualnej wartości i przydatności, zużyte zostały jako makulatura przy oprawie rękopisów dość dużego rozmiaru. Dla tego celu arkusze poszczególnych poszytów wyprostowywano i przycinano stosownie do potrzeb introli-gatora.

Na każdej z tych kart figurują jedynie ułamki poszczególnych pomników, lecz ułamki te wystarczą, by stwierdzić, że teksty ułożono w porządku ściśle chronologicznym.

Karta Pr I¹⁶ ma na każdej ze stron po dwie kolumny tekstu, każda kolumna po około 33 wiersze. Górny margines karty uległ obcięciu, ubytek wynosi 2 — 3 wiersze tekstu. Obcięciu uległ również prawy brzeg arkusza, przez to ucierpiał prawy brzeg kol. I r β oraz lewy brzeg kol. I v α.

Zawartość kolumn poszczególnych jest następująca:

kol. I r α.

... sic excrevit, quod nec ordini clericali > < beneficii simulque dignitatis ...

Jest to pierwszy fragment drugiego zespołu konstytucji biskupa Nankera (bez początku i końca).¹⁷

kol. I r β

... ceperit, extunc statim ab eo tempore, quo cognita fu[erit] episcopi captivitas, in] tota terra illius tyranni > < debeant

¹⁶ Dla nieskomplikowania zagadnienia w naszym opisie idziemy za opisem Brzoski i stosujemy jego klasyfikację na recto i verso oraz literację kolumn, traktując każdą kartę jako arkusz folio, a więc o jednym recto i jednym verso, nie tracąc jednak z oczu funkcji, jaką arkusz taki pełnił w obrębie całego poszytu, i zmiany wskutek tego kolejności kolumn. Tak więc Pr I jako arkusz sklasyfikowane ma kolumny kolejno jako I r α, I r β, I v α, I v β, natomiast widziana jako część poszytu ma kolumny I r β, I v α, I v β, I r α, Por. niżej str. 178—179.

¹⁷ Montbach M., *Statuta*, 12—13.

omnia reservari successori ecclesie [cuius sunt usibus profutura.]

Jest to (bez początku — gdyż brak około 4 wierszy) pełny tekst słynnego statutu „Crescente quotidie malicia” z 1257 r.¹⁸ Nos Thomas Dei gratia episcopus Wratislaviensis syn[odo in ecclesia ca]thedrali in crastino beati Johannis baptiste > < non tam nova c[udentes] ...

Na tejże samej kolumnie, bezpośrednio po statucie „Crescente quotidie” następuje więc początek statutów Tomasza II z 1279 r.¹⁹

kol. I v a

... [bla]sphemetur. Eisdem precipimus districcius inhibentes, ne de patrimonio > < noverint interdictum, nec ab ecclesiarum prelatibus sive ...

Jest to dalszy ciąg poprzedniej kol. I r β i zawiera kontynuację tekstu statutów Tomasza II z 1279 r. (z luką powstałą przez ubytek 3 — 4 wierszy wskutek obcięcia górnego marginesu karty).

kol. I v β

... et maxime fidelitatis et obediencie iuramenti, quod in receptione sacrorum ordinum > < prout protervitas exigerit contumacitatis. Jest to (bez początku) trzeci fragment pierwszego zespołu konstytucji biskupa Nankera.²⁰

Nie patrzmy teraz na kartę Pr I jako na oderwany od całości arkusz, lecz wyobraźmy ją sobie jako część składową całego poszytu i spróbujmy przy jej pomocy zrekonstruować cały poszyt, a otrzymamy obraz kwaternionu, a więc poszytu złożonego z 4 arkuszy, liczącego 8 kart:

Arkusz pierwszy:

fol. 1 r.

fol. 1 v. u samego dołu początek statutu „Crescente”.

fol. 8 r. { dalszy ciąg i koniec zespołu drugiego

fol. 8 v. } konstytucji Nankera (Montbach, *Statuta*, 13—15).

¹⁸ Hube R., *Antiquissimae constitutiones*, o.c., 8—10.

¹⁹ Montbach M., *Statuta*, 1.

²⁰ Montbach M., *Statuta*, 11.

Arkusz drugi, jedyny zachowany:

fol. 2 r. — Pr I r β
 fol. 2 v. — Pr I v α
 fol. 7 r. — Pr I v β
 fol. 7 v. — Pr I r α

Arkusz trzeci

fol. 3 r.
 fol. 3 v.
 fol. 6 r.
 fol. 6 v.

Arkusz czwarty

fol. 4 r.
 fol. 4 v.
 fol. 5 r.
 fol. 5 v.

Na tych kartach wpisane były teksty: zakończenie statutów z 1279 r. (Montbach, *Statuta*, 2—3), statuty z 1290 r. (*Ibid.*, 4—5), statuty Jana Romki z 1294 r. (*Ibid.*, 5—6), statuty Henryka z 1305 r. (*Ibid.*, 7—9) oraz większość (bez zakończenia) pierwszego zespołu konstytucji Nankera (*Ibid.*, 9—11).

Mamy więc do czynienia niewątpliwie z kopią zbioru chronologicznie uszeregowanych tekstów konstytucji diecezjalnych (synodalnych i biskupich) wrocławskich, między którymi znalazł się i tekst statutu prowincjonalnego „Crescente quotidie malicia”. Statut ten znalazł się jak widzimy, przed statutami Tomasza II z 1279 r., tekst jego rozpoczynał się całkiem u dołu kolumny 1 v, poprzedzającej w poszycie kolumnę 2 r (= Pr. I r β), musiał być więc w poszycie poprzedzony jakimś jeszcze starszym zabytkiem, wypełniającym w poszycie kolumnę 1 r oraz większość kolumny 1 v.

Zbadanie drugiej karty rękopisu praskiego, oznaczonej przez Brzoskę jako Pr II doprowadza nas do identycznych wyników.

Karta Pr II²¹ ma na każdej stronie po trzy kolumny

²¹ I tu stosujemy klasyfikację trzykolumnową Brzoski: IIra, IIrβ, IIrγ, IIva, IIvβ, Ivγ. Patrzac na Pr I jako na złożony wpół arkusz in folio i jako część poszytu, kolumny występują w porządku dwukolumnowym następującym: IIvγ, IIra, IIrβ, IIrγ, IIva, IIvβ, a właściwie fol. 1ra, [fol. 1rβ odcięty], [fol. 1va odcięty], fol. 1vβ, fol. 2ra, fol. 2rβ fol. 2va, fol. 2vβ. Por. niżej s. 181—182.

tekstu, każda kolumna po 38 wierszy. Dolny margines karty uległ obcięciu, co spowodowało ubytek w każdej kolumnie po 2 — 3 wierszy tekstu. Obcięty został również prawy brzeg wraz z całą kolumną, arkusz bowiem rozłożony zawierał cztery kolumny.

Podajemy i tu zawartość poszczególnych kolumn według ich klasyfikacji i literowania zastosowanych przez Brzoskę:

kol. II r α (= fol. 1 v β)

[No]s Thomas Dei gracia >< Et cum ecclesias sibi subiectas eos contigerit visitare ...

Jest to początek statutów synodalnych biskupa Tomasza II z 1279 r.²²

kol. II r β (= fol. 2 r α)

... subsequentem de offensa huiusmodi sufficienter >< beneficii ecclesiastici simulque dignitatis in tota nostra dyocesi ianua sit preclusa.

Jest to zakończenie fragmentu 1 drugiego zespołu konstytucji biskupa Nankera.²³

Item cum providi iudei, quos propria culpa >< ne quis dictis iudeis ubique capuciatibus participare presumat.

Jest to w całości fragment konstytucji biskupa Nankera „De iudeis”.²⁴

Ceterum cum ex iniuncto nobis presulatus officio >< tunc est opus discrezione maiori, cum vicia sub specie virtu[tum]...

Jest to początek fragmentu konstytucji biskupa Nankera „De celebracione missarum”.²⁵

kol. II r γ (= fol. 2 r β)

... in modo celebrandi missas in ipsis civitatibus >< vel rei necessitas hoc forsitan...

²² Montbach, *Statuta*, 1

²³ Montbach, *Statuta*, 13.

²⁴ Konstytucję tę publikujemy na innym miejscu. Sawicki J., *Ze studiów nad konstytucjami wrocławskimi Biskupa Nankera (1327—1331)*. Śląski Kwart. hist. Sobótka R. 16 (1961) nr 4, 591.

²⁵ I tę konstytucję publikujemy na innym miejscu. *Ibidem*, 590—591.

Jest to dalszy ciąg tekstu z poprzedniej kolumny, t.j. fragmentu „De celebracione missarum”.

kol. II v α (= fol. 2 v α)

Si qui vero decetero contrarium presumpserint >< fabricam, ut prefertur, incurrat.

Jest to zakończenie tekstu z poprzedniej kolumny, t.j. fragmentu „De celebracione missarum”.

Nankerus divina et apostolice sedis providencia... ad perpetuam rei memoriam. Licet sacrosancte Romane Ecclesie >< mandamus vobis ecclesiarum rectoribus tam religiosis quam secularibus...

Jest to początek fragmentu 2 a drugiego zespołu konstytucji biskupa Nankera.²⁶

kol. II v β (= fol. 2 v β)

...[iniung]atis, ut omnes dies dominicos ceterosque dies festivos >< licet autem per constitutionem domini Bo[ni]facii...

Jest to dalszy ciąg tekstu z poprzedzającej kolumny.²⁷

kol. II v γ (= fol. 1 r α)

...legittimum, proponat illud >< Quia cum unigenitus, sexta...

Jest to właśnie ów nowy, dotąd nie znany fragment statutów Tomasza I.²⁸

Rekonstrukcja tego poszytu, którego częścią składową była omówiona tu karta Pr II, daje również obraz kwaternionu, złożonego z 4 arkuszy, zawierającego przeto 8 kart, zapisanych na każdej stronie dwiema kolumnami, w sumie więc 32 kolumnami:

Arkusz pierwszy:

fol. 1 r }
fol. 1 v } Statuty z około 1256 r.

fol. 8 r }
fol. 8 v } . . . dalszy ciąg i zakończenie zespołu drugiego tekstów Nankera (Montbach, *Statuta* 14—15).

²⁶ Montbach M., *Statuta*, 13

²⁷ Montbach, *Statuta*, 13—14.

²⁸ Patrz Dodatek.

Arkusz drugi, jedyny zachowany, z obciętą połową pierwszej karty:

fol. 2 r α =	Pr II fol. 1 r α = Brzoska II v γ
β odcięty	(fol. 1 r β) —
fol. 2 v α odcięty	(fol. 1 v α) —
β =	Pr II fol. 1 v β = Brzoska II r α
fol. 7 r α =	Pr II fol. 2 r α = Brzoska II r β
β =	Pr II fol. 2 r β = Brzoska II r γ
fol. 7 v α =	Pr II fol. 2 v α = Brzoska II v α
β =	Pr II fol. 2 v β = Brzoska II v β

Arkusz trzeci:

fol. 3 r.

fol. 3 v.

fol. 6 r.

fol. 6 v.

Arkusz czwarty:

fol. 4 r.

fol. 4 v.

fol. 5 r.

fol. 5 v.

Na tych kartach wpisane były teksty: zakończenie statutów z 1279 r. (Montbach, *Statuta*, 1—3), statuty z 1290 r. (*Ibid.*, 4—5), statuty Jana Romki z 1294 r. (*Ibid.*, 5—6), statuty Henryka z 1305 r. (*Ibid.*, 7—9), cały pierwszy zespół oraz początek drugiego zespołu konstytucji Nankera (*Ibid.*, 9—14).

Jak to starałem się wykazać wyżej, rekonstrukcja całego poszytu, którego drugim z kolei arkuszem jest omówiona tu karta Pr II, pozwala przyjąć, że nie znany dotąd fragment statutów Tomasza I z kolumny Pr II v γ (= fol. 1 r α) nie otwiera pocztu tekstów wrocławskich. W zespole całego poszytu przed wymienioną kolumną były jeszcze 4 tej samej wielkości kolumny, zawierające początkową część statutów, których ułamkiem jedynie jest fragment zachowany. Na podstawie zachowanej karty Pr II możemy w przybliżeniu obliczyć ilość znaków pisarskich mieszczących się w jednej kolumnie, obliczając znaki bez uwzględnienia abrewiatur, lecz licząc spacje. Przyjmując przeciętnie 42 znaków pisarskich w wierszu, a w każdej kolumnie po 41 wierszy (dolne 2 lub 3 wiersze odcięte), otrzymamy na każdą kolumnę 1722 znaków pisarskich. Cztery kolumny, poprzedzające nasz tekst z Pr II v γ zawierałyby więc razem 6888, a więc

w przybliżeniu 6800—6900 znaków pisarskich. Taki więc jest ubytek tekstu początku naszych statutów, lub może naszych statutów i innych jeszcze, poprzedzających go, których nawet nie domyślamy się. Zanim przystąpimy do szukania odpowiedzi na pytanie, jak mógł wyglądać brakujący początek naszych statutów z pierwszego arkusza całego poszytu, a jak ich zakończenie, które padło ofiarą nożyc intrologatorskich (znajdowało się na kolumnie czy kolumnach oznaczonych przez nas wyżej jako odciętych fol. 1 r β i fol. 1 v α), musimy w pierw zająć się bliżej zachowanym nam fragmentem.

Już Panzram²⁹ zdążył bardzo trafnie zauważyć, że wszystkie artykuły naszego fragmentu występują przeważnie dosłownie w statutach synodalnych biskupa Konrada z 1446 r., a nawet zaproponował uzupełnienie ubytków w tekście tego fragmentu według tekstu statutów z 1446 r.³⁰ Obserwacja ta zmusza nas do skonfrontowania tych tekstów:

Pr II v γ

Statuty z 1446 r.

...legitimum, proponant illud infra terminum a sacerdote positum et ipse sacerdos illos investiget. et si infra terminum talem impedimentum non invenitur, tunc contrahatur in ecclesia et paranymphe iurent, quod cantilene non cantabuntur in nuptiis.

[25] Preterea statuimus, quod quilibet rector ecclesie parochialis prohibeat clandestina et occulta matrimonia fieri et omnino prohibeant contrahere volentes, nisi primo fuerint denunciati et publicati, ut quicumque sciat aliquod impedimentum legitimum, illud proponat infra terminum certum prefigendum. Termino vero elapso, si nullus apparuerit contradictor vel non constiterit de legitimo impedimento, tunc copulentur in Christi nomine contrahentes.

²⁹ Panzram B., *Antwort*, o. c., 360.

³⁰ W Dod. dajemy próbę rekonstrukcji tekstu naszego fragmentu. Tekst statutów z 1446 r. patrz Montbach M., *Statuta*, 52—73 oraz Seppelt F. Ks., *Die Breslauer Diözesansynode vom Jahre 1446*. Wrocław 1912, 59—91. W tekście cytuję te statuty według tekstu i numeracji Seppelta.

Ut nullus ammmodo habeat plures vicarias, sed unam, et clerici dispensatores et procuratores laycorum non fiant.

Ut omnes presbiteri parochiales singulis diebus dominicis tempore messis, scilicet in iulio et usque ad medium augusti quolibet anno pulsatis campanis et candellis extinctis excommunicent illos, quos dominus archiepiscopus excommunicavit, scilicet occupatores, impeditores seu violentos sive fraudulentos decimarum et prohibentes decimas in villis suis componi et eos, qui, quamvis pro certa summa pecunie emerunt decimas, sed non exsolverunt, et detentores vi decimarum ascriptarum ecclesie contra voluntatem.

Ut nullus religiosorum ad ecclesiam secularem deserviat vel sub aliqua occasione ibi diu moretur.

Ut omnes denuncient publice excommunicaciones, secundum quod eis iniungitur a suis maioribus sub pena trium marcarum argenti, sicut dominus archiepiscopus statuit.

[26] Item *ut nullus clericorum vel presbiterorum plures vicarias habeat, sed unam* tantum et perpetuam, atque quod publica officia et sordida non assumant neque exercent in domibus laicorum.

[10] Insuper quod predicatorum verbi Dei sive divini in suis predicacionibus ad vulgum proponant, quod nemo a solutione decimarum, quicumque et cuiuscumque condicionis extiterit, sit immunis et liber, nec non *occupatores, impeditores violentos seu fraudulentos decimarum detentores et prohibentes decimas in villis suis* vel aliis locis quibuscumque componi, et eos, qui *quamvis pro certa summa pecunie emerunt decimas sed non persolverunt, singulis diebus dominicis a tempore mensis iulii usque ad medium augusti* denuncient excommunicatos et *excommunicent* ut in forma ecclesie consueta.

[27] Item *nullus religiosorum cuiuscumque religionis ad ecclesiam secularem deserviat vel sub aliqua occasione* seu pretextu *ibi diu moretur*, neque ecclesiam conducat vel conveniat spectantem ad regimen presbiteri seularis.

[28] Item quod rectores ecclesiarum *denuncient excommunicatos publice a suis superioribus* excommunicatos et *prout ipsis iniungitur ab eisdem sub pena trium marcarum, sicut statuit dominus archiepiscopus* et ista est pena sinodalis.

Ut omnes ammodo quolibet anno ad synodum conveniant episcopalem in festo beati Luce celebrandam; et quicumque se non excusaverit infra XV dies a tempore synodi vel non satisfecerit infra predictum tempus de tribus marcis argenti, ipso iure sit suspensus, et archipresbiteri presbiteros absentes accusent et dent in scriptis archidiacono, antequam recedant de synodo annuatim, sub predicta pena.

[42] Item *ut omnes* archipresbiteri nostre diocesis et quilibet rector metsecundus *amodo quolibet anno* aut alias tocies quociens vocati fuerint, *veniant ad synodum episcopalem* et diocesanam proxima dominica post festum sancte Hedwigis annis singulis *celebrandam* excepto eo anno, quo contingat synodum provincialem celebrari. *Et quicumque* non venerit vel *se legitime non excusaverit, infra quinenam a tempore synodi* celebrande *tres marcas argenti solvat* pro pena, quam si *infra mensem tunc non solverit, sit suspensus* ab ingressu ecclesie quousque satisfaciat realiter cum effectu. *Archipresbiteri* vero suos *presbiteros absentes* a synodo *archidiacono* debent *in scriptis* annis *singulis sub penis predictis* presentare.

Hec sunt decem prefaciones, que dicende sunt: prima: Te quidem Domine, secunda: Qui post resurrectionem, tertia: Qui sedens, quarta: Quia per incarnati, quinta: Quia cum unigenitus, sexta...

[29] Insuper quod iidem rectores et omnes sacerdotes prefaciones institutas et non alias in suis missis observent, prout a sanctis patribus est institutum.

Uderza przede wszystkim zbieżność między omawianym fragmentem a statutami z 1446 r. co do kolejności, w jakiej treściowo identyczne artykuły występują tu i tam. Dwa jedynie artykuły statutów z 1446 r. znalazły się nie w tej kolejności, w jakiej występują w omawianym fragmencie, co tłumaczy się może tym, że uległy one znaczniejszym przeróbkom i rozbudowaniu. Co do treści analogie są uderzające, a nawet stwierdzić można w wielu wypadkach tożsamość dosłowną. Lecz stwierdzić także trzeba celową i świadomą

rzeczy przeróbkę dla przystosowania dawnych przestarzałych i zbyt prymitywnych sformułowań do potrzeb i stosunków nowych. Nie ulega żadnej wątpliwości, że mamy tu do czynienia z recepcją i przeróbką naszego fragmentu i z wcieleniem tak przerobionych jego przepisów do statutów z 1446 r. Takie stwierdzenie każe nam bliżej spojrzeć na statuty z 1446 r.³¹ z punktu widzenia ich systematyki i wzorów, z których czerpały. Główny zrąb statutów z 1446 r. obejmuje 56 artykułów, przedzielony on jest na dwie części artykułem 30, który zawiera szczegółowe dyspozycje co do publikacji statutów przez sporządzanie ich kopii i wywieszanie ich na ścianach kościołów parafialnych. Art. 30 z istoty rzeczy jest typowym artykułem końcowym. Podobne umiejscowienie takich przepisów na samym końcu statutów obserwować możemy w statutach Tomasza II z 1279 r., w deklaracji Jana III Romki z 1294 r., w statutach Henryka z Wierzbna z 1305 r., w konstytucjach Nankera (zespół drugi, przy końcu fragmentu 2 a i 2 c). Nasuwa się przeto myśl, że cała pierwsza część statutów z 1446 r. (art. 1—30), to zwarta całość, przejęta *en bloc* przez redaktorów statutów z jakiegoś dawniejszego wzoru, przerobiona według potrzeb aktualnych i uzupełniona. Do tak recypowanych dawniejszych statutów dodano szereg dalszych artykułów (art. 31—56) zaczerpniętych częściowo z dawniejszego ustawodawstwa diecezji wrocławskiej z okresów i przed biskupem Nankerem i po jego rządach. Do takiego spojrzenia na statuty biskupa Konrada z 1446 r. upoważnia nas, poza analizą systematyki ich, przede wszystkim wstęp biskupa Konrada:

„... non omnino nova statuta condendo, sed vetera reformando nostras constitutiones licet non omnes, quasdam tamen, quibus plus nostris subditis consulatur de corrigendis excessibus et moribus reformandis ad decorem nostre ac omnium aliarum ecclesiarum nostre diocesis decrevimus subscriptas constitutiones consti-

³¹ Dokładniejszą analizę statutów z 1446 r. dajemy na innym miejscu.

tucionibus predecessorum nostrorum annectendas ...”

Biskup mówi więc wyraźnie, że nie wydaje statutów całkowicie nowych lecz raczej odnawia, poprawiając je, dawne, oraz że do statutów swoich poprzedników dołącza swoje konstytucje niżej spisane.

Owe „constitutiones praedecessorum”, to właśnie statuty dawniejsze wrocławskie, wypełniające całą pierwszą część (art. 1—30) statutów z 1446 r. Jakże to więc statuty i gdzie ich szukać? Wskazaliśmy wyżej na rzucającą się w oczy zbieżność formalną, merytoryczną i systematyczną art. 25—29 statutów z 1446 r. z tekstem naszego fragmentu, który, jak widzieliśmy wyżej, jest najpewniej również jedynie częścią większej całości. Obecnie możemy już postąpić o krok dalej i wyrazić przypuszczenie, że fragment nasz, to część obszernych statutów synodalnych wrocławskich, które posłużyły jako pierwowzór dla części pierwszej (art. 1—30) statutów z 1446 r. Art. 30 statutów z 1446 r. jest ostatnim artykułem tych dawniejszych statutów, następującym po ostatnim zachowanym nam artykule (obciętym) naszego fragmentu „Hec sunt decem prefaciones...”. Jaka była treść i jakie rozmiary tych dawniejszych, dziś znanych nam już tylko we fragmencie, statutów, o tym możemy tylko domyślać się z ich przeróbki wcielonej do statutów z 1446 r. Porównując tekst zachowanego nam fragmentu z tekstem przeróbki z 1446 r., możemy przez analogię wnioskować, że zmiany, opuszczenia i dodatki były dokonywane i w zaginionej dziś części recypowanych statutów. Stąd niemożliwość ścisłego zrekonstruowania ich pierwotnego brzmienia. Zadowolili się musimy z konieczności przeróbką, zachowaną w statutach z 1446 r. Co do ich pełnych rozmiarów snuć możemy również tylko domysły. Już wyżej obliczaliśmy, że poszyt, zawierający nasz fragment, rozpoczynać się musiał od pierwszego (zaginionego dziś) arkusza i że fragment nasz poprzedzony być musiał przez 4 kolumny tekstu, mieszczące około

6800—6900 znaków pisarskich. Obliczając obecnie rozmiary tekstu statutów z 1446 r. począwszy od art. 1 do art. 25 (...ut quicumque sciat aliquod impedimentum), a więc do miejsca, gdzie zaczyna się nasz fragment, otrzymujemy około 6900 znaków pisarskich, a więc dokładnie tyle, ile mieściło by się w owych czterech kolumnach. Widzimy więc, że i tą drogą dochodzimy do uprawdopodobnienia naszego wniosku, że pierwsza część statutów z 1446 r. jest pełną recepcją całych dawniejszych statutów wrocławskich. Zbadajmy jeszcze, czy nasze obliczenia nie zawiodą przy analizie materiału tekstowego, który musiał w Pr II następować po zakończeniu naszego fragmentu a przed statutami Tomasza II z 1279 r., a więc znajdował się na owych dwóch kolumnach, obciętych przez introligatora (fol. 1 r β i fol. 1 v α). Obcięte dwie kolumny zawierały miejsce na około 3400 znaków pisarskich. Co się mogło na nich mieścić? Otóż bezpośrednio przed statutami Tomasza II z 1279 r. musiał być spisany, podobnie jak to widzimy na karcie Pr I, statut „Crescente quotidie malicia” o rozmiarach około 2400 znaków pisarskich. Pozostało na zakończenie poprzedzającego go naszego fragmentu około 1000 znaków. W tej ilości musiało się zmieścić i zakończenie ostatniego zachowanego artykułu fragmentu „Hec sunt decem prefaciones” i końcowy artykuł statutów (art. 30 statutów z 1446) zawierający około 670 znaków. Widzimy więc, że nasza koncepcja mieści się całkowicie i bez reszty w rekonstrukcji zawartości kart pergaminowych, stanowiących poszyt z kartą Pr II, i pozostaje w całkowitej zgodności z porządkiem chronologicznym, w jakim poszczególne teksty wrocławskie uszeregowane są na kartach Pr I i Pr II.

Już z tego, co wyżej tu było powiedziane, wynika, że w poszycie, zawierającym kartę Pr II, statuty wrocławskie, rozpoznane przez nas w pierwszej części statutów z 1446 r., figurują chronologicznie na pierwszym miejscu, przed statutem „Crescente quotidie malicia”. Ważnym przeto elementem dla ustalenia właściwej daty omawianych tu przez nas statutów będzie data wydania statutu „Crescente”. Dzi-

siaj, po wyczerpujących badaniach Abrahama,³² Silnickiego³³ i Wyszyńskiego,³⁴ możemy przyjąć za ostatecznie i pewnie ustalony fakt historyczny, iż statut „Crescente quotidie malicia” wraz z trzema innymi artykułami w brzmieniu ogłoszonym przez Hube go³⁵ wydany został na synodzie prowincjonalnym łączyckim arcybiskupa Pełki dnia 14 X 1257 r.³⁶ Statut ten, uchwalony przez synod prowincjonalny przy udziale obecnego na synodzie biskupa Tomasza I spowodowany był właśnie ostatnimi wypadkami na Śląsku i ostrą walką między biskupem a księciem legnickim Bolesławem II Rogatką, w ciągu której biskup uwięziony został przez księcia i trzymany w więzieniu przez 6 miesięcy aż do 8 IV 1257 r. Był statut ten oczywiście publikowany wraz z innymi statutami synodu łączyckiego po wszystkich kościołach diecezji wrocławskiej, jak to i później praktykowane bywało ze statutami synodów prowincjonalnych³⁷, zapewne przez plakatowanie na drzwiach kościelnych. Stał się w ten sposób częścią składową prawa diecezjalnego, mając zaś szczególne znaczenie dla niespokojnych i grożących ciągłymi niespodziankami stosunków kościelno-politycznych na Śląsku w dobie Wawrzyńców i Tomaszów, zaszeregowany został w omawianym zbiorze między konstytucje i statuty synodalne wrocławskie.³⁸

³² Abraham W., *Studia krytyczne do dziejów średniowiecznych synodów prowincjonalnych Kościoła Polskiego*, Kraków 1917.

³³ Silnicki T., *Kardynał legat Gwido, jego synod wrocławski w r. 1267 i statuty tego synodu*. W: Księga pam. ku czci Wład. Abrahama, T. 2 (Lwów 1931), 78.

³⁴ Wyszyński M., *W sprawie drugiego statutu dziesięcinnego arcybiskupa Pełki*. W: Księga pam. ku czci Wład. Abrahama T. 2 (Lwów 1931), 191 nn.

³⁵ Hube, R., *Antiquissimae constitutiones*, 8—10.

³⁶ Zarówno Brzoska jak i Panzram, nie znając wykorzystanych tu prac polskich, przyjmują za Hubem błędną datę około 1244 r.

³⁷ Patrz n.p. Silnicki T., *Kościół na Śląsku*, 207 n.

³⁸ Przedruk tych statutów dajemy na innym miejscu.

Drugim elementem chronologicznym ważnym przy ustaleniu daty naszych statutów, jest śmierć arcybiskupa Pełki w dniu 4 IV 1258 r. Trafne są tu ustalenia Brzoski³⁹, zbudowane na tej podstawie, że fragment nasz mówi o „dominus archiepiscopus”, a więc o żyjącym arcybiskupie jako o ustawodawcy, którego zarządzenie jest powoływane, natomiast statuty Tomasza II z 1279 r., cytując to samo zarządzenie, mówią o „bone memorie dominus Fulco, quondam archiepiscopus Gneznensis”, a więc o zmarłym arcybiskupie Pełce jako o autorze tych samych statutów, które cytuje nasz fragment. Omawiane przez nas statuty musiały więc być wydane przed dniem 4 IV 1258 r., natomiast po drugim statucie dziesięcinnym arcybiskupa Pełki, gdyż na ten statut wyraźnie się powołują. Terminem a quo będzie więc data wydania drugiego statutu dziesięcinnego Pełki⁴⁰, i to jest trzeci element chronologiczny, z którym nam jeszcze wypada się zapoznać.

Brzoska⁴¹ trafnie zauważył podobieństwo i miejscami dosłowną zgodność przepisów o dziesięcinach, zawartych w naszym fragmencie, z analogicznym ustępem statutów Tomasza II z 1279 r. A oto oba teksty:

Fragment Pr II v

Statuty z 1279 r.

Ut omnes presbiteri parochiales singulis diebus dominicis tempore messis scilicet in iulio et usque ad medium augusti quolibet anno pulsatis campanis et candelis extinctis excommunicent illos, quos dominus archiepiscopus excommunicavit, scilicet occupatores, impeditores seu violentos sive fraudulentos decimarum et prohibentes decimas

...Precipimus eciam universis et singulis ecclesiarum rectoribus et vicariis per nostram diocesim constitutis, *ut singulis diebus dominicis et festis a kalendis iulii usque ad medium augusti quolibet anno pulsatis campanis et extinctis candelis excommunicatos denuncient omnes occupatores et impeditores sive violentos sive fraudulentos decimarum et*

³⁹ Brzoska E., *Diözesansynoden*, 4—5.

⁴⁰ Patrz co do tego pracę Wyszyńskiego M., *W sprawie drugiego statutu dziesięcinnego arcybiskupa Pełki*, o. c.

⁴¹ Brzoska E., *Diözesansynoden*, 4.

in villis suis componi, et eos, qui quamvis pro certa summa pecunie emerunt decimas, sed non exsolverunt, et detentores vi decimarum ascriptarum ecclesie contra voluntatem.

Ut omnes

denuncient publice excommunicationes, secundum quod eis iniungitur a suis maioribus sub pena trium marcarum argenti, sicut dominus archiepiscopus statuit.

prohibentes decimas in villis suis deponi, et eos, qui pro certa summa pecunie decimas emerunt et non solverunt, quos bone memorie dominus Fulco quondam archiepiscopus Gneznensis in concilio provinciali una cum suffraganeis suis excommunicavit, prout in eisdem archiepiscopi constitutionibus est expressum.

Et *ut omnes*, qui per nos vel auctoritate constitutionis legatorum seu domini Fulconis archiepiscopi sunt excommunicationis sententia innodati, *excommunicatos publice nuncient sub pena trium marcarum argenti, sicut predictus dominus Fulco archiepiscopus Gneznensis noscitur statuisset.*

Jak widzimy, uwaga Brzowski była trafna. Co więcej, porównanie obu tekstów prowadzi do wniosku, że redakcja statutów Tomasza II z 1279 r. oparła się na tekście naszego fragmentu, wprowadzając doń pewne zmiany i uzupełnienia, a nawet opuszczając zwrot „et detentores vi decimarum ascriptarum ecclesie contra voluntatem,” a więc przeredagując cały ten ustęp naszego fragmentu, przy użyciu być może tekstu samychże statutów prowincjonalnych arcybiskupa Pełki. Wyszynski, który ustępowi temu w statutach Tomasza II poświęcił nader interesującą i wnikliwą pracę, nie znał jeszcze naszego fragmentu z Pr II, rozpatrywał więc stosunek tekstu Tomasza II jedynie do statutów synodu prowincjonalnego arcybiskupa Pełki, przyjmując, że statuty biskupa Tomasza II oparły się bezpośrednio na tekście statutów prowincjonalnych. Okoliczność ta jest jednakże dla naszego zagadnienia obojętna, skoro chodzi o ustalenie terminu odbycia się owego synodu prowincjonalnego. Wyszynski⁴² doszedł do wniosku, że „powstał on (sc. drugi statut

⁴² Wyszynski M., o. c., 195.

dziesięcinny abpa Pełki) na prowincjonalnym synodzie Pełki odbyłym najprawdopodobniej na przestrzeni czasu 1248—1257, ale nie wiadomo, na którym, bo jakkolwiek przemawiają pewne dane za synodem łączyckim z r. 1257, nie jest jednak wykluczoną rzeczą, że odbył się taki synod około roku 1250.” Ustalenie to jest punktem wyjścia dla bliższego określenia daty synodu, na którym powstały statuty diecezjalne zawierające nasz fragment, albowiem przyjmujemy, że statuty diecezjalne te musiały ukazać się po ogłoszeniu statutów prowincjonalnych. Gdyby więc przyjęć, że statut dziesięcinny arcybiskupa Pełki wydany był na synodzie prowincjonalnym łączyckim dnia 14 X 1257 r., synod diecezjalny wrocławski musiałby być odbyć się w czasie od 15 X 1257 r. do 4 IV 1258 r. Jednakże przy ustaleniu chronologii tych synodów nie możemy nie liczyć się z faktem, że w omawianym tu zbiorze konstytucji wrocławskich fragment nasz, jak to wykazuje analiza kart Pr I i Pr II, figuruje nie po, lecz przed statutem „Crescente quotidie malicia” wydanym na synodzie z 14 X 1257 r.⁴³ że przeto synod diecezjalny wrocławski Tomasza I., którego dziełem są statuty z naszym fragmentem, odbyć się musiał przed 14 X 1257 r. Biskup Tomasz I przebywał w niewoli i więzieniu od 6 X 1256 do 8 IV 1257, zaś trudno przypuszczać, aby w krótkim okresie od kwietnia do października 1257 biskup zdążył zwołać synod diecezjalny i przygotować nań wcale obszerne statuty, skoro równocześnie trwała dalsza walka kościelno-polityczna z Bolesławem II i przygotowywał się synod prowincjonalny, którego autorytet biskup Tomasz pragnął rzucić na szalę w swej walce z księciem legnickim. Wydaje mi się, że można by synod diecezjalny wrocławski odnieść raczej do wiosny roku 1256, co z kolei spowodowało by cofnięcie daty statutu dziesięcinnego abpa

⁴³ Brzoska i Panzram ważnej tej okoliczności zupełnie nie przyjęli pod uwagę. Próba Panzrama, *Beitrag o. c.*, 387—389; *Antwort o. c.*, 359—362, przeniesienia statutów z omawianym fragmentem do XV w., nie wytrzymuje dlatego krytyki, pomijając już względy rzeczowe, jak powoływanie się po statutach z 1420 r. Mikołaja Trąby na statut abpa Pełki.

Pełki jeszcze przed tę datę, t.j. do okresu 1250 — 1256. Jeśli przyjmiemy odbycie się synodu diecezjalnego wrocławskiego na wiosnę 1256 r., i założymy, że nakazana w jego statutach kampania z ambon przeciwko przestępcom dziesięcinnym istotnie przeprowadzona została w lipcu i sierpniu, to znajdziemy przyczynę dla gwałtownej reakcji księcia legnickiego Bolesława II Rogatki, który dnia 6 X 1256 r. zbrojnie porwał biskupa i dwóch towarzyszących mu kanoników i przez pół roku trzymał uwięzionych.

W wyniku naszych rozważań dochodzimy do następujących wniosków:

1. Synod prowincjonalny, na którym arcybiskup Pełka wydał swój drugi statut dziesięcinny, odbył się najprawdopodobniej w okresie 1250 — 1256.

2. Po tym synodzie biskup Tomasz I odprawił, być może na wiosnę 1256 r., synod diecezjalny, na którym ogłosił obszerne statuty synodalne, dziś znane jedynie z fragmentu na karcie Pr. II v γ. Przeróbką tych statutów jest pierwsza część statutów biskupa Konrada z 1446 r. (art. 1 — 30). Statuty z 1446 r. skonsumowały w całości dawne statuty biskupa Tomasza I, przerabiając je, uzupełniając i dostosowując do aktualnych potrzeb. Dawne statuty Tomasza I utraciły w ten sposób całą swoją rację bytu. Weszły wprawdzie jeszcze do zbioru konstytucji diecezjalnych, ogłoszonego przez biskupa Nankera w 1331 roku⁴⁴ i do kopii tego zbioru sporządzanych i puszczanych w obieg jeszcze w XV w., lecz przy selekcji materiału przygotowywanego do drukowanej edycji statutów wrocławskich z 1512 roku⁴⁵ zostały usunięte jako balast

⁴⁴ O tym zbiorze piszę szczegółowo w pracy p.t. *Ze studiów nad konstytucjami wrocławskimi Biskupa Nankera (1327—1331)*. — Śląski Kwart. hist. Sobótka R. 16, 1961 nr 4 s. 567—597.

⁴⁵ Jest to słynna edycja sporządzona z inicjatywy biskupa wrocławskiego Jana V Turzo „omni cum diligentia impressa finitaque Nuremberge oppido imperiali. Per Hieronymum Höltzel. Expensis providi viri Francisci klosze de Wratislavia. Anno domini 1512 vicesima secunda die mensis May”. Patrz szczegółowy opis tej edycji u Estreichera K., *Bibliografia polska* T. 29, 245 — 246.

przestrzały, zdezaktualizowany wobec istnienia i uwzględnienia w tej edycji statutów z 1446 r.

3. Synod prowincjonalny łęczycki odprawiony 14 X 1257 r., który ogłosił krucjatę przeciwko Bolesławowi II Rogatce, wydał równocześnie szereg statutów, wśród których i statut „Crescente quotidie malicia” wraz z trzema innymi postanowieniami ze specjalnym przeznaczeniem dla Śląska. Cały zespół tych tekstów ogłoszony przez H u b e g o⁴⁶ był publikowany w diecezji wrocławskiej i wszedł we właściwym porządku chronologicznym do zbioru konstytucji wrocławskich. Nie wykluczamy oczywiście możliwości, iż omawiany zespół tekstów ogłoszony został dla diecezji wrocławskiej na jakimś bliżej nam nie znanym synodzie diecezjalnym, lecz uważamy, że i bez takiego odrębnego aktu, mocą jedynie biskupiego zarządzenia publikacyjnego, stał się on nieodłączną częścią składową prawa diecezjalnego wrocławskiego.

Szczegółowe badania nad źródłami i pierwowzorami, na których oparły się najstarsze znane nam w późniejszej przeróbce statuty synodalne diecezji wrocławskiej a zarazem całej prowincji gnieźnieńskiej, wykraczałyby poza ramy zakresłone niniejszym studium. Częściowo przeprowadził badania takie Seppelt⁴⁷ odnośnie całości statutów z 1446 r. Ogólnie możemy stwierdzić, że statuty Tomasza I czerpią zarówno tematykę swych postanowień jak i niektóre ich sformułowania z uchwał soboru laterańskiego IV z 1215 r. oraz ze statutów prowincjonalnych metropolii gnieźnieńskiej. Nie możemy wykluczyć również działania innych jeszcze wpływów czy pierwowzorów. W szczególności na możliwość wpływów ustawodawstwa synodów partykularnych francuskich i francuskiej praktyki wskazuje przepis statutów nakazujący coroczne odprawianie synodów diecezjalnych w dniu św. Łukasza (18 X). We Francji dzień św. Łukasza lub dni po nim następujące były w XIII w. często stosowanym termi-

⁴⁶ Hube R., *Antiquissimae constitutiones*, 8—10.

⁴⁷ Seppelt F. Ks., *Diözesansynode*, o. c., 59 nn.

nem odprawiania synodów zarówno prowincjonalnych⁴⁸ jak i diecezjalnych⁴⁹.

Poza tym artykułem, kierującym naszą uwagę na możliwość działania wpływów ustawodawstwa partykularnego francuskiego, szczególne zainteresowanie budzić musi artykuł końcowy omawianego fragmentu niestety nie pełny, wskazujący na dziesięć prefacji, które należy odmawiać we mszy św.

Hec sunt decem prefaciones, que dicende sunt: prima: Te quidem Domine; [secunda]: Qui post resurrectionem; tertia: Qui sedens (s); quarta: Quia per incarnati; qui[nta]: Quia cum unigenitus; sexta: —

Przepis ten jest unikatem w całym dotąd nam znanym ustawodawstwie prowincji gnieźnieńskiej z tego czasu, zarówno prowincjonalnym, jak i diecezjalnym. Analogiczny przepis spotykamy dopiero w statutach legata Filipa biskupa z Fermo z 1279 r.,⁵⁰ a więc znacznie później. Warto przeto bliżej przyrzeć się pochodzeniu tego przepisu.

Ilość prefacji mszalnych, używanych w Kościele zachodnim pierwszych wieków, urosła pierwotnie do ogromnej liczby dwustukilkudziesięciu, po czym jednak występuje w księ-

⁴⁸ Conc. Arelat. 1275. Mansi I. D., *Ampl. col.* T. 24, 154; Conc. prov. Turon. 1279. Mansi I. D., T. 24, 307; Conc. prov. Viennen. Mansi J. D., T. 24, 1063.

⁴⁹ Synodus Nemausensis 1252: „Inhibemus autem, ne aliquis curam animarum alicuius ecclesie a nobis sibi commissam vel committendam singulis annis in synodo beati Lucae presumat usque ad aliam synodum eiusdem festi beati Lucae dimittere nostra licentia non obtenta, precipientes districte, quod rectores vel sacerdotes parochiani singulis annis ad utramque synodum veniant et stent in synodo beati Lucae cum cappis rotundis et in synodo paschali cum superpellicis in ecclesia, dum synodus celebratur”. Mansi J. D., T. 24, 562; Synodus Pictavien. 1284. Mansi J. D., T. 24, 567; Epistola synodica Raymundi episcopi Ruthenensis 1289: „Cum igitur synodus estivalis ecclesie Ruthenensis in die martis et die mercurii proximis post quindenam Pasche, synodus vero hyemalis in die martis et die mercurii proximis post festum beati Luce Evangeliste consueverunt celebrari...” Mansi J. D., T. 24, 965. Por. Dębicki E., *Le synode diocésain en Pologne*, Przemyśl 1934, 141. Phillips G., *Diözesansynode*. Wyd. 2. Freiburg i Br. 1849, 49 przyp. 28 i 50 przyp. 29.

⁵⁰ Art. 108 — Hube R., *Antiquissimae constitutiones*, 152.

gach liturgicznych rzymskiego Kościoła gwałtowna tendencja do redukowania ich liczby. Sacramentarium papieża Gelazjusza I (492—496) zna ich jeszcze 54.⁵¹ Papież Pelagiusz II (578—590) w dekretale skierowanym do biskupów Germanii i Galii ustalić miał ich liczbę na 9:⁵² paschalną, o Wniebowstąpieniu, o Zielonych Świątkach, o Bożym Narodzeniu, o Epifanii, o apostołach, o Trójcy świętej, o Krzyżu św., wielkopostną. Pod wpływem widać tego dekretalu sakramentarz papieża Grzegorza I wymienia już tylko 10 prefacji, lecz ta redukcja była widać zbyt radykalna, tak, że w krajach, w których zadomowiony był ryt gallikański, przy wprowadzaniu ksiąg liturgicznych rzymskich dodawano do nich w postaci osobnego aneksu wszystkie teksty, z którymi nie chciano się rozstawać. Aneks ten był tworem Alkuina (730 — 804), który umieścił w nim obok innych tekstów przeszło 100 prefacji.⁵³ Jednakże w wiekach XI, XII i XIII zdecydowanie biorą górę tendencje do zmniejszenia liczby prefacji mszalnych i do oparcia się o dekretal Pelagiusza II, co przejawia się w wciągnięciu tego dekretalu do późniejszych zbiorów prawa kanonicznego. Występuje ten przepis u Burcharda z Wormacji (księga III, c. 69), u Iwona z Chartres w jego Dekrecie (ks. II, c. 77), w jego Panormii (ks. I, c. 157), w jego *Collectio Trium Partium* (cz. I, 54, 1) i w kolekcji Polikarpa z lat 1104 — 1106 (ks. III, 20, 13), a wreszcie w Dekrecie Gracjana (c. 71, D. I de consecr.). Brzmienie tego przepisu w Dekrecie Gracjana jest następujące:

Que prefationes in missa sunt cantandae. Pelagius univ-
 er-
 sis Germaniarum atque Galliarum episcopis. — Invenimus
 has novem prefationes in sacro catalogo tantummodo reci-
 piendas, id est: unam in Albis pascalibus, aliam die Ascen-

⁵¹ Leclercq H. w art. „*Préface*” w *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, ed. Cabrol et Leclercq, T. XIV. 2 (1948), 1711.

⁵² Jaffé P., Wattenbach G., Loewenfeld S., *Regesta Pontificum Romanorum*, T. 1 (1885), 139 oznaczają ten dekretal jako apokryf.

⁵³ Leclercq H., art. „*Préface*”, o. c., 1711.

sionis Domini, tertiam die Pentecosten, quartam de Natali Domini, quintam de Apparitione Domini, sextam de Apostolis, septimam de sancta Trinitate, octavam de Cruce, nonam de ieiunio in Quadragesima tantummodo dicendam.

Dekret Gracjana utworzył temu przepisowi drogę do ustawodawstwa partykularnego w Europie. O ile to mogłem stwierdzić, spotykamy analogiczny przepis w statutach synodów prowincjonalnych angielskich w Westminsterze w 1173 r.⁵⁴ i w 1175 r.⁵⁵. Artykuł 15 tego drugiego statutu „Ne praefationibus missae institutis addantur aliae” powołujący się wyraźnie na dekret Pelagiusza II, wylicza dziewięć prefacji znanych Gracjanowi w tym samym porządku, co Dekret Gracjana, dodając na końcu dziesiątą prefację de beata Virgine. Prefacje są poza tym bliżej oznaczone każda swoim Incipit. Na terenie Francji zjawia się ten przepis w ustawodawstwie partykularnym znacznie później, i tak po raz pierwszy w statutach synodu diecezjalnego w Rouen w 1235 r., art. XXI. Quot praefationes debent dicere sacerdotes.⁵⁶ Tu także wyliczonych jest dziesięć prefacji, tych samych, co w statutach angielskich, również z dodaniem Incipit, lecz porządek jest nieco zmieniony: po trzech pierwszych prefacjach (paschalnej, o Wniebowstąpieniu, o Zielonych Świątkach) następują tu prefacje o Trójcy św., o Matce Boskiej, o Krzyżu św., o apostołach, a dopiero po nich prefacje o Bożym Narodzeniu, o Epifanii i wielkopostna. W tej samej postaci przepis ten występuje w statutach synodalnych diecezji Le Mans z 1247 r.⁵⁷ i diecezji Bordeaux z około 1250 r.⁵⁸ Natomiast nie udało mi się odnaleźć podobnych przepisów w ustawodawstwie partykularnym innych krajów, zwłaszcza Niemiec.

⁵⁴ Mansi J. D., *Amplissima collectio concil.* T. 22, 144.

⁵⁵ *Ibidem* T. 22, 151.

⁵⁶ *Ibidem* T. 23, 375 — 376.

⁵⁷ *Ibidem* T. 23, 753.

⁵⁸ *Ibidem* T. 23, 871.

Przepis ten występuje w omawianym fragmencie statutów wrocławskich biskupa Tomasza I z 1256 r. — jak widzieliśmy — w postaci znacznie uproszczonej, rzekłbym sprymityzowanej. Kolejność wyliczonych prefacji jest ta sama, co w Dekrecie Gracjana i w statutach angielskich, natomiast prefacje oznaczone są jedynie przez ich Incipit, podczas gdy u Gracjana oznaczone są przez nazwę święta. Skąd więc przepis ów mógł wejść do tekstu naszych statutów? Wyłączyć tu trzeba oddziaływanie wzoru statutów angielskich, a przyjęć tu raczej wypada — gdy mowa o instytucjach polskich — prawdopodobieństwo wzorowania się na statutach francuskich, które po przez liczne kontakty, jakie istniały w XII i XIII wieku między Kościołem polskim a francuskim, łatwo mogły służyć za wzór przy układaniu statutów w Polsce lub przynajmniej inspirować niektóre ich postanowienia⁵⁹. W naszym tu przypadku przyjmujemy przeto wpływ Dekretu Gracjana, który w tym czasie w Polsce już dobrze był znany,⁶⁰ wpływ zmodyfikowany oddziaływaniem wzorów francuskich. Jest to więc już drugi wyraźny ślad oddziaływania stosunków prawnych Kościoła francuskiego i jego życia ustrojowego na statuty wrocławskie Tomasza I. Nie udało nam się odnaleźć natomiast żadnego tekstu statutów francuskich czy niemieckich, które możnaby zidentyfikować jako pierwowzór dla całości statutów wrocławskich Tomasza I.

Czy synod biskupa Tomasza I z 1256 r. był pierwszym synodem diecezji wrocławskiej? Czy instytucja ta istniała i działała już przed tym rokiem? Na pytanie to usiłował dać odpowiedź Brzoska⁶¹. Argumenty jego można streścić następująco:⁶²

⁵⁹ Por. Silnicki T., *Wpływy francuskie na Kościół w Polsce w wiekach średnich*. W: *Z dziejów Kościoła w Polsce*, Warszawa 1960, 381 — 454.

⁶⁰ Vetulani A., *Z badań nad znajomością powszechnego prawa kanonicznego w Polsce w XIII wieku*. W: *Studia z dziejów kultury polskiej*, Warszawa 1949, 39 nn.

⁶¹ Brzoska E., *Diözesansynoden*, 2 — 20, 61 — 68.

⁶² Uczynił to w swej polemice Panzram B., *Beitrag*, 385 n.

a) Legat papieski Gwidon w art. 7 konstytucji swych, ogłoszonych na synodzie w 1267 r.⁶³ powtarza z całym naciskiem i pod groźbą sankcji karnych nakaz ustanowienia oficjałów i penitencjarzy przy kościołach katedralnych, zawarty już uprzednio w statutach legackich z 1248 r.,⁶⁴ natomiast nie wytyka biskupom jakichkolwiek zaniedbań w przedmiocie obowiązkowego odprawiania corocznie synodów diecezjalnych. Co więcej, legat Gwidon nakazał w art. 11 swych statutów, by arcybiskup i biskupi polscy ogłaszali te statuty corocznie na synodach biskupich i na synodzie prowincjonalnym⁶⁵, liczył się więc z normalnym funkcjonowaniem synodów diecezjalnych w Polsce jako ze zjawiskiem ustrojowym utrwalonym, zadomowionym w Kościele polskim, mającym przeto za sobą już dłuższy okres istnienia. Ponadto mówią statuty legackie z 1248 r. aż w 4 miejscach o synodach biskupich⁶⁶ jako o żywotnej i normalnie działającej instytucji ustrojowej, co również wskazuje na znacznie wcześniejsze jej zjawienie się w ustroju prowincji gnieźnieńskiej.

b) Bez jakiegokolwiek poparcia wiadomościami źródłowymi twierdzi Brzoska za Schöpem⁶⁷, iż biskupi wrocławscy, którzy od samego początku brali udział w synodach prowincjonalnych, od tegoż czasu również odprawiali synody diecezjalne, o czym świadczyć mają rzekomo statuty synodu prowincjonalnego w Sieradzu z 1233 r.⁶⁸, w których „metropolita gnieźnieński nakazuje swoim sufraganom promulgację i wykonanie swoich zarządzeń, nie grożąc sankcjami karnymi”.⁶⁹

⁶³ Hube R., *Antiquissimae constitutiones*, 66.

⁶⁴ *Ibidem*, 27 n.

⁶⁵ *Ibidem*, 69: „...easque (sc. constitutiones nostras) singulis annis in synodis episcopalibus et in provinciali concilio faciant recitari...”.

⁶⁶ *Ibidem*, 43, 45, 47, 49: „...quatenus in synodis vestris praecipiat vestris subditis...” itp.

⁶⁷ Schöpe J., *Beitrag zur Geschichte der Diöcesan — Synoden im Bisthum Breslau*, *Diözesanblatt f. d. Clerus d. Breslauer Diözese* R. 5 (1809), 1 n.

⁶⁸ Hube R., *Antiquissimae constitutiones*, 1 — 8.

⁶⁹ Brzoska E., *Diözesansynoden*, 9.

c) Ponieważ rozbudowa organizacji parafialnej, dokonana przez biskupa Wawrzyńca (1207—1232) zrodziła potrzebę odprawiania synodów diecezjalnych, przeto Brzoska przypuszcza, że ważna ta instytucja znana może już była biskupowi Wawrzyńcowi.

d) Dokument Innocentego III dla opata cysterskiego w Lubiążu z 7 III 1216 r. zawiera klauzulę, mocą której papież zabrania, „...ne ullus episcopus vel quelibet alia persona ad synodos vel conventus forenses vos ire... compellat”, a więc zdaniem Brzoski, udziela klasztorowi zindywidualizowane i aktualną potrzebą uzasadnione zwolnienie od obowiązku stawania na synody diecezjalne wrocławskie („Synodalfreiheit ex nunc”). Z tego przywileju egzempcyjnego wyciąga Brzoska wniossek, że skoro umieszczenie takiego przywileju w dokumencie protekcyjnym podyktowane było względami na aktualne stosunki, przeto musiały się w tym czasie odbywać regularne synody diecezjalne wrocławskie.

e) Fragment statutów Tomasza I z około 1256 r., datowany przez Brzoskę na 1257 rok, zawiera postanowienie, „ut omnes ammodo quolibet anno ad synodum convenient episcopalem in festo beati Luce celebrandam; et quicumque se non excusaverit infra XV dies a tempore synodi vel non satisfecerit infra predictum tempus de tribus marcis argenti, ipso iure sit suspensus, et archipresbiteri presbiteros absentes accusent et dent in scriptis archidiacono, antequam recedant de synodo annuatim, sub predicta pena”.

Z faktu, że około połowy XIII w. istniał już przepis ustawowy o corocznym odprawianiu synodu diecezjalnego w oznaczonym terminie, usiłuje Brzoska konkludować, że przepis ten najprawdopodobniej ma za sobą już dłuższą historię instytucji synodu, i kładzie początek jej rozwoju co najmniej w pierwszej połowie XIII wieku, a może nawet w okolicę roku 1200.⁷⁰

Pomijam tu niektóre zgoła fantastyczne koniektury Brzoski⁷¹, pozbawione wszelkiej podstawy źródłowej, przy

⁷⁰ Ibidem, 6 n.

⁷¹ Ibidem, 18 — 20.

pomocy których autor ten stara się uprawdopodobnić odprawienie synodów diecezjalnych wrocławskich w latach 1202, 1210, 1220, 1223 i 1228, aby wreszcie stwierdzić, że zaprowadzenie instytucji synodu diecezjalnego przez sobór laterański IV z 1215 r. z mocą obowiązującą prawa powszechnego, oznaczało również dla biskupstwa wrocławskiego zapewne nie tyle zaprowadzenie, ile raczej kontynuację.⁷²

Wywody Brzoski spotkały się z nader surową, na ogół trafną krytyką ze strony ks. Bernharda Panzrama⁷³. Badacz ten nie neguje w zasadzie możliwości, a nawet prawdopodobieństwa odbywania się w diecezji wrocławskiej synodów diecezjalnych przed 1257 rokiem, natomiast zwraca się energicznie przeciwko próbom konstruowania konkretnych rzekomych faktów bez właściwej podstawy źródłowej lub na zasadzie samych domysłów.

Nie we wszystkim jednak wywody Brzoski zasługują na pominięcie.

Jest rzeczą oczywistą i dobrze znaną, że we Francji, Anglii, Włoszech czy Niemczech odbywały się synody prowincjonalne i diecezjalne już na długo przed soborem laterańskim IV z 1215 r., który w can. 6 instytucję synodów diecezjalnych przejął do prawa powszechnego i sformułował nakaz corocznego odprawiania synodów biskupich.^{73a} Na Węgrzech spotykamy synody prowincjonalne i znamy ich obszernie statuty już w czwartej ćwierci XI wieku, a statuty synodu prowincjonalnego pierwszego ostrzyhomskiego za króla Kolomana z początku XII wieku nałożyły surowe kary na tych duchownych, któ-

⁷² *Ibidem*, 20: „...so stellen wir fest, daß die Einführung der Diözesansynode mit gemeinrechtlicher Gesetzeskraft durch das IV. Laterankonzil von 1215 auch für das Bistum Breslau wohl keine Einführung, sondern Fortführung bedeutet hat”.

⁷³ Panzram B., *Beitrag*. o. c., 385—386, pkt. 1a-d; 387—389, pkt. 2 b; *Antwort*, o. c. 361 — 362.

^{73a} Mansi J. D., *Amplissima collectio conciliorum* T. 22, 991—992.

rzy nie stawiliby się na synodzie swego biskupa⁷⁴. Również i w prowincji gnieźnieńskiej nie brak przykładów na odprawianie jeszcze przed 1257 rokiem synodów diecezjalnych. I tak odbył się w Płocku w czasie 1216—1218 synod pod przewodnictwem metropolity Henryka Kietlicza, o charakterze zbliżonym do typu synodów diecezjalnych,⁷⁵ a podobne synody reformistyczne odbyły się zapewne i w innych diecezjach, a więc i w diecezji wrocławskiej, choć żadne ślady po nich nie dochowały się.⁷⁶ Wyraźnie poświadczone mamy dwa synody diecezjalne diecezji wrocławskiej, jeden z dnia 8 V 1227 r. w Bąkowie (tota synodus de Buchkow)⁷⁷, drugi z dnia 6 X 1233 w Inowrocławiu⁷⁸; w diecezji poznańskiej odbył się latem lub wczesną jesienią 1252 r. synod reformistyczny zwołany przez brata Gerarda, delegata kardynała Hugona St. Cher, legata papieskiego, a i w innych diecezjach polskich, które brat Gerard objeżdżał celem ściągania prokuracji, zapewne odprawiał on podobne synody, po których nie pozostały żadne wiadomości w źródłach.⁷⁹ Wiadomości tu zebrane świadczą, że w prowincji gnieźnieńskiej synody diecezjalne były odprawiane już wcześniej, w pierwszej połowie XIII wieku, że już w 1248 roku w świetle statutów legackich występują synody te jako stała, normalnie i regu-

⁷⁴ Synodus Strigoniensis prior, c. LXVIII: De congregandis clericis ad synodum. Quicumque de his, qui in clero sunt, ad sinodum episcopi sui non venerit, usque ad laicum deponatur. — Závodszy L., *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények é zsinati határozatok forrásai*, Budapest 1904, 205.

⁷⁵ Sawicki J., *Concilia Poloniae* T. 6 (1952), 8 — 9.

⁷⁶ Umiński J., *Henryk arcybiskup gnieźnieński zwany Kietliczem (1199 — 1219)*, Lublin 1926, 191 n., 195 n., zwłaszcza przyp. 1 na str. 195.

⁷⁷ Perlbach M., *Pomerellisches Urkundenbuch*, Gdańsk 1882, 32 nr 36, Chodyński Z., *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae*. Warszawa 1890, XVIII.

⁷⁸ Ulanowski B., *Dokumenty kujawskie i mazowieckie*. Arch. Kom. Hist. T. 4 (1889), dział III nr 22, s. 177; Chodyński Z., *Statuta synodalia*, o. c., 1.

⁷⁹ Sawicki J., *Concilia Poloniae* T. 7 (1952), 5 — 7.

larnie działająca instytucja ustrojowa w diecezjach gnieźnieńskiej prowincji.

Diecezja wrocławska nie była wyizolowaną wyspą, którą omijał wszędzie dokoła postępujący rozwój organizacji kościelnej. I w diecezji wrocławskiej odbywały się najpewniej, tak jak i w innych diecezjach prowincji gnieźnieńskiej, synody diecezjalne, chociaż nie pozostawiły one, podobnie jak w archidiecezji gnieźnieńskiej lub diecezji krakowskiej, żadnych śladów w źródłach. Odbywały się one zapewne niezbyt regularnie, może nawet jedynie w przypadkach wyjątkowych, z inicjatywy metropolity, czy legata, w różnych terminach. Dopiero statuty Tomasza I z około 1256 roku usiłowały wprowadzić tu reformę, pod wpływem postanowień c. 6 soboru laterańskiego IV, nie bez oddziaływania wzorów francuskich na oznaczenie stałego rocznego terminu.⁸⁰ Czy reforma ta przyjęła się? Późniejsze dzieje synodów wrocławskich dają na to pytanie jednoznaczna, negatywną odpowiedź. Nie ma w każdym razie podstaw źródłowych, któreby pozwalały twierdzić, że norma prawna, ustanowiona przez Tomasza I, potrafiła praktyce wrocławskiej narzucić coroczne odprawianie synodów diecezjalnych.

DODATEK

wiosna 1256 (?)

[*Fragmentum statutorum synodalium domini
Thomae I episcopi Wratislaviensis*]

OR.: Nieznany

KOP.: Rkp. Bibl. Uniw. Praskiego III C 10 (karta ochronna Pr II v γ).

DRUK: Brzoska E., *Diözesansynoden*, 198—199.LITERATURA: Brzoska E., *Diözesansynoden*, 3—8, 22; Panzram B., *Beitrag o. c.*, 387—389; Brzoska E., *Entgegnung o. c.*, 346—347; Panzram B., *Antwort o. c.*, 359—361.

UWAGA: Ubytki tekstu w kopii ujęte są w nawiasy prostokątne.

⁸⁰ Przychyłam się tu do zdania Panzrama B., *Antwort o. c.*, 361 n.

[— ut quicumque sciant aliquod impedimentum] legitimum, proponant illud infra terminum a sacerdote positum et ipse sacerdos [il]los investiget, et si infra terminum ta[lem im]pedimentum non invenitur, tunc contra[hatur] in ecclesia et paranymphe iurent^a, quod c[an]tilene non cantabuntur in nuptiis.

Ut nullus ammodo habeat plures vicarias, sed u[na]m, et clerici dispensatores et procurator[es] laycorum non fiant.

Ut omnes presbiteri par[ochi]ales singulis diebus dominicis tempor[e m]ensis scilicet in iulio et usque ad medium [aug]usti quolibet anno pulsatis campanis [et can]delis extinctis excommunicent illos, qu[os dominus] archiepiscopus excommunicavit, scilicet occupatores, impeditores seu violentos sive fraudulentos decimarum et prohibent[es de]cimas in villis suis componi et e[os, qui], quamvis pro certa summa pecunie em[erunt decimas], sed non exsolverunt, et detentores vi [decimarum] ascriptarum^b ecclesie contra voluntatem.

Ut nullus religiosorum ad ecclesiam se[cularum] deserviat] vel sub aliqua occasione ibi d[iu] more]tur.

Ut omnes denuncient publice excommunicaciones, secundum quod eis iniungitur a suis maio[r]ibus sub pena trium marcarum argenti, sicut d[ominus] archiepiscopus statuit.

Ut omnes ammodo q[uolibet] anno ad synodum conveniant episcopal[em] in festo beati Luce celebrandam; et qui[cunque] se non excusaverit infra XV dies a [tem]pore synodi vel non satisfecerit infra pre[dic]tum tempus de tribus marcis argenti, ipso iure [sit] suspensus, et archipresbiteri presbiteros a[bs]entes accusent et dent in scriptis archidia[co]no, antequam recedant de synodo annuatim, sub predicta pena.

Hec sunt decem prefaciones, que dicende sunt: prima Te quidem Domine, [secunda], Qui post resurrectionem, tertia Qui sedens, quarta, Quia per incarnati, qui[nta], Quia cum ingenitus, sexta, — —

^a iuret kop.,

^b ascriptorum, o poprawione tą samą ręką na a. kop.

Zusammenfassung

Die vorstehende Abhandlung unter dem Titel: „Studien zu den Breslauer Diözesansynoden im XIII. Jahrhundert“ befaßt sich mit dem von Emil Brzoska in seiner Doktorschrift „Die Breslauer Diözesansynoden bis zur Reformation, ihre Geschichte und ihr Recht“, Breslau 1939, erstmalig veröffentlichten Fragment eines Statutentextes aus der Zeit Bischof Thomas I (1232—1268) aus der Handschrift der Prager Univ. — Bibliothek Sign. III C 10, sodann aber mit der allgemeineren, von Brzoska angeschnittenen und heiß umstrittenen Frage, inwieweit die regelmäßige Feier von Diözesansynoden in der Diözese Breslau für die erste Hälfte des XIII. Jh. überhaupt nachweisbar sei. Gerade diese Frage ist einer näheren Untersuchung wert und zwar einerseits unter dem Gesichtspunkt der Entwicklung der kirchlichen Organisation in der Gnesener Kirchenprovinz, deren Suffraganbistum Breslau nun einmal war, andererseits aber unter Beachtung der aus dem Westen kommenden organisatorischen Einflüsse und Anregungen.

Die beiden, aus der Prager Hs. herausgelösten Pergamentblätter sind vom Verfasser genau untersucht und photographiert worden. Ihre Abbildungen sind auf Tafel I—IV beigeschlossen. Beide Blätter, als Pr I und Pr II bezeichnet, stammen aus verschiedenen Codices der I. Hälfte des XV. Jh., Pr I aus einem mit je einer Kolumne pro Seite beschriebenen Codex, Pr II hingegen aus einer Handschrift, deren Seiten mit je zwei Kolumnen beschrieben waren. Jedes dieser Blätter war ursprünglich Bestandteil einer Pergamentlage in Folioformat, war also in der Mitte gefalzt und bildete mit den dazugehörigen 3 weiteren Bogen der Lage einen Quaternio. Auf Grund eingehender Prüfung der die einzelnen Kolumnen der beiden Pergamentbogen ausfüllenden Textfragmente und auf Grund der Zusammenstellung dieser Fragmente mit der berühmten 1512 gedruckten Sammlung Breslauer Synodalkonstitutionen kommt der Verfasser zu dem Ergebnis, daß beide Quaternionen, deren Bestandteil die Blätter Pr I und Pr II ursprünglich gebildet hatten, Abschriften einer größeren Sammlung Breslauer Diözesankonstitutionen enthalten haben müssen, und zwar einer genau chronologisch geordneten Sammlung von den ältesten Synodalstatuten beginnend bis einschließlich zu den beiden Gruppen der Konstitutionen Bischof Nankers (1326—1341). Wie der Verfasser an anderer Stelle ausführt, sind es Abschriften einer von Bischof Nanker im J. 1331 publizierten offiziellen Breslauer Statutensammlung. Wenn man die beiden Blätter Pr I und Pr II nicht als lose, vereinzelt dastehende Blätter mit einem einzigen recto und einzigen verso betrachtet, so wie es Brzoska getan hat, sondern sie sich als gefalzte Bogen und Bestandteile der entsprechenden Quaternionen vorzustellen vermag,

so wird man unschwer die Aufeinanderfolge der einzelnen Kolumnen innerhalb des Quaternio, die sie bildenden Textfragmente und die Zusammenhänge zwischen ihnen erkennen können, so wie es der Verfasser in den betreffenden graphischen Darstellungen ersichtlich zu machen versucht hat. Die Reihenfolge der an Hand der beiden Quaternionen feststellbaren, die Statutensammlung bildenden Texte wäre demnach die:

1. Das von Brzoska erstmalig publizierte Statutenfragment aus der Zeit Bischof Thomas I. (ca 1256?);

2. Das Statut „Crescente quotidie malicia“ und drei zusätzliche Artikel der Statuten der vom Erzbischof Pelka (Fulco) am 14. Oktober 1257 in Łęczyca abgehaltenen Provinzialsynode der Gnesener Kirchenprovinz;

3. Die Synodalstatuten Bischof Thomas II. v. J. 1279 (Montbach, Statuta synodalia dioecisana sanctae ecclesiae Wratislaviensis, S. 1—3).

4. Die Synodalstatuten Bischof Thomas II. v. J. 1290 (Montbach, o. c. S. 4—5).

5. Die Declaratio sacrilegorum Bischof Johannes Romka v. J. 1294 (Montbach, o. c. S. 5—6).

6. Die Synodalstatuten Bischof Heinrichs von Würben v. J. 1305 (Montbach, o. c. S. 7—9).

7. Die erste Gruppe der Konstitutionen Bischof Nankers (Montbach, o. c. S. 9—11).

8. Das erste Fragment der zweiten Gruppe der Konstitutionen Bischof Nankers (Montbach, o. c. S. 12—13).

9. Die Konstitution Bischof Nankers „De iudeis“.

10. Die Konstitution Bischof Nankers „De celebracione missarum“.

11. Der ganze Rest (Fragmente 2 a, b, 3) der zweiten Gruppe der Konstitutionen Bischof Nankers (Montbach, o. c. S. 13—15).

Das von Brzoska entdeckte Fragment der Statuten Thomas I. befindet sich auf Blatt Pr II v γ (nach der Zählung Brzoskas, bezw. Pr. II fol. 1 r α nach unserer Zählung). Es ist hier im Anhang erneut nach der Handschrift publiziert. Der in graphischer Darstellung gebotenen Rekonstruktion des betreffenden Quaternio ist zu entnehmen, daß der Kolumne mit dem besagten Textfragment noch 4 weitere Kolumnen vorausgegangen sind, vermutlich der gleichen Höhe und Breite, wie die Kolumne Pr II v γ (= Pr II fol. 1 r α), daß demnach das besagte Fragment als Bruchteil eines größeren Ganzen anzusprechen ist, das insgesamt den Raum von mehr als 5 Kolumnen beanspruchte. Wenn wir für die uns erhaltengebliebene Kolumne Pr II v γ ca 1722 Schriftzeichen berechnen (41 Zeilen zu 42 Schriftzeichen),

so müssen wir für den dem Fragment vorausgehenden ausgefallenen Text 6888, also ca 6800—6900 Schriftzeichen berechnen.

Unverkennbar ist die Ähnlichkeit des besagten Fragmentes mit einer Reihe von Artikeln der Synodalstatuten Bischof Konrads vom Jahre 1446, sowohl was ihre Reihenfolge, als auch die Textgestaltung betrifft. Die nähere Untersuchung der Statuten v. J. 1446 führt zur Erkenntnis, daß der erste Teil dieser Statuten, umfassend die Art. 1—30 (nach der Zählung Seppelts), eine Umarbeitung früherer Breslauer Synodalstatuten darstellt, deren letzter Artikel (Art. 30) die für Synodalstatuten typischen Schlußbestimmungen enthält, so wie sie auch am Schluß der Breslauer Synodalstatuten von 1279 und 1305, der Deklaration von 1294, auch der Konstitutionen Nankers (zweite Gruppe, Fragmente 2a und 2c) angebracht sind. Die Vermutung liegt nahe, daß der ganze erste Teil der Statuten vom Jahre 1446 als Rezeption en bloc und gleichzeitige Umarbeitung älterer Breslauer Synodalstatuten, deren Bruchteil wir in dem Fragment des Pr II v γ vorfinden, anzusprechen ist. Diese Vermutung wird gestützt durch folgende Erwägung: Wie wir oben berechnet haben, enthält der unserem Fragment vorausgehende, verschollene Text ca 6800—6900 Schriftzeichen. Ebensoviele Schriftzeichen enthält beiläufig der Text der Art. 1—25 der Statuten Konrads v. J. 1446, bis zur Stelle „...ut quicumque sciat aliquod impedimentum...“, also genau bis dahin, wo unser Fragment mit dem Text der Statuten Konrads zusammenzustimmen beginnt. Weitere Berechnungen des mutmaßlichen Umfangs der Schlußbestimmungen der so rekonstruierten Statuten Thomas I. bestätigen unsere Annahme, daß die im Quaternio mit dem Bogen Pr II enthaltenen Statuten Thomas I ihrem Umfang nach mit dem ersten Teil der Statuten Konrads völlig gleichzustellen sind. Wie weit ihre Umarbeitung Textänderungen nach sich gezogen hatte, läßt sich nur bezüglich des bekannten Fragmentes feststellen. Es kann jedoch angenommen werden, daß auch andere Bestimmungen dieser Statuten entsprechend umgemodelt worden sind, bevor sie den Statuten Konrads einverleibt wurden.

Die Statuten Thomas I. rangieren in der Statutensammlung Bischof Nankers zeitlich vor dem Statut „Crescente quotidie malicia“, müssen also auf einer vor dem 14.X.1257 abgehaltenen Diözesansynode veröffentlicht worden sein. Unter Auswertung der Forschungsergebnisse W. Abrahams, T. Silnickis und M. Wszyńskis kommt der Verfasser zum Schluß, daß die betreffende Diözesansynode wohl in das Frühjahr des Jahres 1256 zu verlegen ist. Die auf Grund dieses Statutes in der Breslauer Diözese im Juli und August 1256 durchgeführte Kampagne gegen die Zehenträuber muß auch wohl der unmittelbare Anlaß zu der vom Herzog Boleslaw II von Liegnitz

am 6.X.1256 vorgenommenen gewaltsamen Entführung und Einkerkerung des Bischofs und zweier seiner Domherren gewesen sein. Die unmittelbare Antwort auf diesen Gewaltakt des Herzogs war auf seiten des Metropoliten und des polnischen Gesamtepiskopats das auf dem Provinzialkonzil von Łęczyca am 14.X.1257 publizierte Statut „Crescente quotidie malicia“, das dann naturgemäß sofort auch für den Bereich der Breslauer Diözese verlautbart werden mußte und hinfort als Bestandteil des Breslauer Diözesanrechtes zu gelten hatte.

Die genaue Feststellung der Quellen der Statuten Bischof Thomas I v. J. 1256 ist schon deshalb nicht möglich, weil wir abgesehen von dem Fragment auf Blatt Pr II vy, den genauen Wortlaut der Statuten nicht kennen und nur eine beiläufige Ähnlichkeit mit den Art. 1—30 der Statuten Konrads v. J. 1446 voraussetzen dürfen. Ganz allgemein kann jedoch gesagt werden, daß Einflüsse der Statuten des IV. Laterankonzils v. J. 1215 sowie der Gnesener Provinzialgesetzgebung unverkennbar sind. Zwei Bestimmungen verraten jedoch die Einwirkung von Einflüssen der französischen Synodalgesetzgebung: die Festsetzung des Festes des hl. Lukas (18. Oktober) als ständigen Synodaltermin (in Frankreich z. B. die Synode von Nîmes 1252, von Poitiers 1284, von Rodez 1289) sowie die Bestimmung über die Zulassung in der Meßliturgie von nur 10 Präfationen (im Dekret Gratians c. 71, D. I de cons. sowie in Frankreich die Synoden von Rouen 1235, von Le Mans 1247 und von Bordeaux um 1250).

Die Frage endlich, ob es statthaft sei, für die erste Hälfte des XIII. Jh. in der Breslauer Diözese die ständige, alljährliche Feier von Diözesansynoden als historisch erwiesene Tatsache hinzunehmen, beantwortet der Verfasser im Zusammenhang mit der geschichtlichen Entwicklung dieses Rechtsinstituts in Europa, die schon lange vor dem IV. Laterankonzil eingesetzt hatte. Unter Hinweis auf quellenmäßig bezeugte Diözesansynoden in anderen Diözesen der Gnesener Kirchenprovinz (in Płock 1216—1218, in Włocławek 1227 und 1233, in Poznań 1252), auf die Bestimmungen der Legatenkonzilien von Breslau v. J. 1248 und 1267, die die regelmäßige Feier von Diözesansynoden in den polnischen Diözesen als Tatsache und ganz normale Einrichtung zur Voraussetzung nehmen, auf die analoge Sachlage in Ungarn, wo auf einer Provinzialsynode unter König Koloman (ca 1106) Strafen für das Fernbleiben von der Bischofsynode angedroht sind, kommt der Verfasser zur Feststellung, daß man auch in der Diözese Breslau vor dem Jahre 1256 das Vorhandensein dieses Rechtsinstituts getrost annehmen kann. Daß Synoden abgehalten worden sind, kann wohl nicht bezweifelt werden, obwohl wir keinerlei konkrete Quellenhinweise zur Verfügung haben, daher auch auf keinerlei konkrete Synoden hingewiesen werden kann. Von einer regelmäßigen, alljährlichen Feier von Synoden kann daher auch keine Rede sein, man müßte eher

annehmen, daß Diözesansynoden nur von Fall zu Fall, vielleicht nur ganz ausnahmsweise, auf Geheiß des Metropoliten oder eines Legaten versammelt wurden, ohne daß dabei ein ständiger Termin beobachtet worden wäre. Erst die Statuten von 1256 haben es versucht, hier reformierend einzugreifen, nicht ohne Einfluß des c. 6 des IV. Laterankonzils und französischer Vorlagen, jedoch ohne nennenswerten Erfolg. Die weitere Geschichte der Breslauer Diözesansynoden zeigt deutlich, daß die gesetzliche Bestimmung der Statuten von 1256 nicht imstande war, die alljährliche, regelmäßige Feier von Diözesansynoden zu erzwingen.

